

Adam Szarszewski¹,
Maciej Zagierski²

¹Zakład Historii i Filozofii
Nauk Medycznych
Gdańskiego Uniwersytetu Medycznego
²Klinika Pediatrii, Gastroenterologii,
Hepatologii i Żywienia Dzieci
Gdańskiego Uniwersytetu Medycznego

Powstanie szpitali gdańskich a szpitalnictwo europejskie w średniowieczu

The rise of hospitals in Gdansk and the activity of hospitals in the medieval Europe

STRESZCZENIE

Powstanie i rozwój szpitali europejskich były ściśle związane z głoszoną przez chrześcijaństwo ideą miłości bliźniego. W okresie późnego średniowiecza instytucje szpitalne mocno zakorzeniły się w europejskich systemach społecznym oraz prawnym i uważano je powszechnie za ważne instrumenty realizacji potrzeb społecznych w zakresie zaopatrywania ludzi starych, biednych, chorych, sierot i osób w drodze. W Gdańsku rozwój szpitalnictwa zbiegł się w czasie z działalnością zakonu krzyżackiego. W latach 1308–1454 miasto znajdowało się w obrębie państwa zakonnego, czego skutkiem było między innymi wprowadzanie zachodnioeuropejskich rozwiązań w sferze polityki społecznej.

Lista szpitali gdańskich erygowanych w XIV i XV wieku jest długa. W niniejszym artykule szczegółowo omówiono fundacje, które stały się niezbędną składową tkanki miejskiej aż do 1945 roku. Należą do nich: 1. Szpital św. Ducha w Gdańsku (*Heiligen-Geist Hospital*) powstały przed 1333 rokiem, 2. Szpital św. Gertrudy w Gdańsku (*St. Gertruden Hospital*) z około połowy XIV wieku związany z działalnością założonej przed 1415 rokiem gildii św. Gertrudy, 3. Szpital św. Jerzego w Gdańsku (*St. Georgen Hospital*) wybudowany dla trędowatych między 1334 a 1355 rokiem, 4. Szpital Bożego Ciała w Gdańsku (*Hospital zum Heiligen Leichnam*) erygowany przed 1395 rokiem, 5. Szpital św. Barbary w Gdańsku (*St. Barbara Hospital*) wybudowany przed 1387 rokiem, 6. Szpital św. Elżbiety w Gdańsku (*St. Elisabeth Hospital*) erygowany 15 marca 1394 roku i związany z działalnością gildii ubogich (*Elendenbruderschaft*), 7. Szpital św. Michała/Wszystkich Aniołów Bożych w Gdańsku (*Hospital zu St. Michaelis oder Aller Gottes Engel*) powstały pod koniec XIV wieku, 8. Szpital św. Jakuba Większego gildii szyprow w Gdańsku (*St. Jacob Hospital*) z 1415 roku, 9. Szpital św. Rocha w Gdańsku (*St. Rochus Hospital*) z końca XIV lub początku XV wieku, przekształcony do 1515 roku w Lazaret.

Adres do korespondencji:

dr hab. n. med. Adam Szarszewski
Zakład Historii i Filozofii Nauk Medycznych
ul. Tuwima 15, 80-210 Gdańsk
e-mail: aszar@gumed.edu.pl

Powstanie wymienionych gdańskich fundacji szpitalnych było ściśle związane z rozwojem miasta. Wszystkie one prezentują typ szpitala miejskiego, choć podmiot sprawczy erylowania fundacji najczęściej jest nieznan (szpitale św. Ducha, św. Jerzego, św. Rocha, Bożego Ciała, św. Barbary, św. Michała/Wszystkich Aniołów Bożych). W przypadku szpitala św. Gertrudy erylowanie fundacji było najprawdopodobniej inicjatywą gildii św. Gertrudy mającej na celu zapewnienie chrześcijańskiego pochówku potrzebującym. Szpital św. Elżbiety pierwotnie był fundacją Gildii Ubogich, a więc również organizacji mieszczan o charakterze zarówno religijnym, jak i socjalnym. W tym wypadku dodatkowym podmiotem stał się zakon krzyżacki, który fundację ubogich przekształcił w szpital. Natomiast wyraźne socjalne pochodzenie ma fundacja gildii szyprów św. Jakuba, której zadaniem było rozwiązanie bardzo konkretnego problemu społecznego (zapotrzebowanie ubogich, chorych, zniedołężniałych szyprów oraz wdów po nich). Wszystkie szpitale gdańskie stopniowo wzbogacały system zakładów opieki stacjonarnej, który w okresie reformacji stał się podstawą do stworzenia sieci szpitalnej w ramach scentralizowanej dobroczynności miejskiej.

Forum Medycyny Rodzinnej 2010, tom 4, nr 6, 438–447

słowa kluczowe: Gdańsk, szpitalnictwo, historia

ABSTRACT

The rise and development of European hospitals was closely connected with the idea of brotherly love preached by Christianity. In the late Middle Ages hospital institutions became deeply ingrained in European social and legal systems. They were regarded as important instruments to realize social needs of old, poor, ill persons, orphans and travelers. In Gdansk, a development of hospital institutions was parallel to an activity of The Teutonic Order. Since 1308 to 1454 the city had been a part of monastic state, what effected in introducing West European solutions for social politics.

The list of hospitals in Gdansk founded in the 14th and the 15th century is long. In this article those foundations were described in detail which became essentials parts of urban organization up to 1945. They are: 1. Holy Ghost's Hospital in Gdansk (Heiligen-Geist Hospital) founded before 1333, 2. Saint Gertrude's Hospital in Gdansk (St. Gertruden Hospital) from the Middle of the 14th century connected with the public work of Saint Gertrude Guild founded before 1415, 3. Saint George's Hospital (St. Georgen Hospital) founded between 1334 and 1355 for lepers, 4. Corpus Christi Hospital in Gdansk (Hospital zum Heiligen Leichnam) founded before 1395, 5. Saint Barbara's Hospital in Gdansk (St. Barbara Hospital) built before 1387, 6. Saint Elisabeth's Hospital in Gdansk (St. Elisabeth Hospital) founded on March 15th 1394 and connected with public work of The Guild of The Poor (Elendenbruderschaft), 7. Saint Michael's/All Angels of God's Hospital in Gdansk (Hospital zu St. Michaelis oder Aller Gottes Engel) founded in the end of the 14th century, 8. Saint Jacob's Hospital in Gdansk of The Guild of Skippers (St. Jacob Hospital) from 1415, 9. Saint Rochus' Hospital in Gdansk (St. Rochus Hospital) from the end of the 14th century or the beginning of the 15th century transferred till 1515 in the field hospital.

The rise of above mentioned hospital foundations in Gdansk was closely connected with urban development. All of them represent the type of a municipal hospital, neverthe-

less a causative subject of a foundation is often unknown (Holy Ghost's, Saint George's, Saint Rochus', Corpus Christi, Saint Barbara's, Saint Michael's/All Angels of God's Hospitals). In case of Saint Gertrude's Hospital the foundation was most likely an initiative of Saint Gertrude's Guild aiming at securing Christian interments for necessitous. Saint Elisabeth's Hospital originally was a Foundation of The Guild of The Poor, which was a religious and social organization of townsmen. In that case The Teutonic Order became an additional subject transferring a foundation for The Poor in a hospital. The foundation of The Guild of Skippers was of clear social origin with very concrete problem to solve: giving aid to poor, ill or handicapped skippers or skippers' widows. All the hospitals in Gdansk gradually enriched the system of institutions of stationary care, which became a basis to create a hospital net in The Reformation within the framework of centralized municipal charity.

Forum Medycyny Rodzinnej 2010, tom 4, nr 6, 438–447

key words: Gdańsk, hospitals, history

WSTĘP

Szpital na terenie obecnego państwa polskiego pojawiły się dopiero po wprowadzeniu na tym obszarze Europy Środkowej chrześcijaństwa. Jest to oczywiste — ich powstanie i rozwój były ściśle związane z głoszoną przez wyznawców Chrystusa ideą miłości bliźniego. Zwłaszcza bliźniego w potrzebie, będącego w oczach osób wierzących wcieleniem samego Jezusa. W okresie późnego średniowiecza instytucje szpitalne mocno zakorzeniły się w systemach społecznym i prawnym. Szpitalnictwo zajmowało szczególne miejsce w przepisach prawa kanonicznego jako prawna emanacja głoszonych przez Kościół ideałów zawartych w Ewangeliach. Umocowanie prawne szpitali w prawie kościelnym wynikało z uznania ich za ważne instrumenty realizacji potrzeb społecznych w zakresie zaopatrywania ludzi starych, biednych, chorych, sierot i osób w drodze.

Multipotencjalność szpitali, tak charakterystyczna dla doby średniowiecza, powoduje dziś pewnego rodzaju terminologiczny chaos, gdyż to, co jest charakterystyczne dla szpitali nowożytnych, a więc funkcja diagnostyczno-terapeutyczna, pierwotnie było po-

strzegane jedynie jako jedno z wielu przeznaczeń szpitali i to wcale nie najważniejsze. Pozostałe funkcje, zazwyczaj czysto socjalne, obecnie wypełniają instytucje określane mianem przytułków, domów opieki, domów spokojnej starości, sierocińców czy też noclegowni. Jednak w okresie późnego średniowiecza, kiedy pojawiły się pierwsze fundacje gdańskie, mianem szpitali obdarzano ośrodki stacjonarnej opieki nad potrzebującymi, które zyskały legitymizację prawa kościelnego. Dzięki temu szpital zyskiwał osobowość prawną, także w zakresie prawa cywilnego. Jako fundacja mógł na przykład zawierać wszelkiego rodzaju umowy zarówno z osobami fizycznymi, jak i prawnymi, w tym prowadzić operacje finansowe, między innymi zakupu lub sprzedaży nieruchomości, a także być stroną w sporze. Różnie natomiast przedstawiał się stosunek szpitali do podmiotów świeckich, zwłaszcza gmin miejskich. Początkowo często odosobnione, jako instytucje czysto kościelne, z biegiem czasu stawały się nieodzownym elementem życia miejskiego [1]. W rezultacie szpitale były przejmowane lub tworzone przez rozmaite podmioty o świeckim charakterze, na przykład

gminy miejskie czy korporacje rzemieślnicze. Mimo to nadal wymagały zatwierdzenia przez władze kościelne. Jeśli nie dopełniono tej formalności, narażano się na rozmaite, często poważne konsekwencje, o czym świadczy przypadek szpitala św. Ducha w Lubecie. Gdy około 1234 roku lubeca rada miejska kazała wybudować szpital bez zatwierdzenia ze strony Kościoła, tamtejszy biskup odmówił przydzielenia kapłana do opieki duchowej nad pensjonariuszami. Ostatecznie legat papieski zatwierdził kapłana szpitalnego, lecz pod warunkiem, że mieszkańcy szpitala zrzekną się świeckiego życia, będą zobowiązani do przestrzegania reguły zakonów szpitalnych i poddadzą się przepisom biskupa [2].

Szczególnie istotne stało się powiązanie rozwoju szpitalnictwa w Europie Zachodniej i Środkowej z rozwojem miast. Zjawisko to prześledzono dokładnie w badaniach podejmowanych przez historyków, między innymi dla północnych Włoch czy dla Luksemburga. Jak twierdzi Marek Słoń: „Od momentu, gdy gmina otrzymała autonomię samorządową i administracyjną na określonym obszarze, tworząc samodzielną *civitas*, dom ubogich stał się jej niezbędnym składnikiem. Instytucje charytatywne należały do programu fundacyjnego lokacji miejskiej — obok parafii i klasztoru mendykanckiego”. I dalej: „Dom ubogich był magistratowi potrzebny przede wszystkim w celu legitymizacji władzy. Ujmując rzecz najkrócej, władca powierzał gminie część swoich uprawnień, a wraz z nią — związanych z tym obowiązków. Opieka nad ubogimi należała do podstawowych, a jej najważniejszą formą w mieście komunalnym był szpital. Magistrat, który nie miał stałego udziału w trosce o miejskie instytucje dobroczynne, nie był godzien swej władzy” [1].

Na rozwoju szpitalnictwa w Gdańsku zaważył silnie fakt, że powstanie w mieście wielu miejsc opieki stacjonarnej dla ludzi potrzebujących zbiegło się w czasie z dzia-

łalnością zakonu krzyżackiego. W latach 1308–1454 Gdańsk znajdował się w obrębie państwa zakonnego, czego skutkiem było między innymi wprowadzanie obowiązujących w tym okresie w Europie Zachodniej standardów dotyczących różnych sfer życia. Pomijając żywe do dziś resentymenty polsko-krzyżackie, otwartej polityce zakonu trzeba przypisać promowanie rozwiązań w sferze polityki społecznej, a zwłaszcza rozwój szpitali.

Wykaz szpitali gdańskich erygowanych w XIV i XV wieku jest imponujący. W dalszej części artykułu szczegółowo omówiono fundacje, które stały się niezbędną składową tkanki miejskiej aż do 1945 roku. Należy jednak pamiętać, że istniała poza tym pewna grupa szpitali, których żywot był krótkotrwały, zgłaszane są wątpliwości co do ich lokalizacji, a nawet samego faktu powstania.

SZPITAL ŚW. DUCHA W GDAŃSKU (HEILIGEN-GEIST HOSPITAL)

Pierwsza wzmianka o najstarszym szpitalu gdańskim, szpitalu św. Ducha, pochodzi z 1333 roku i znajduje się w dokumencie wystawionym przez wielkiego mistrza Luthera von Braunschweig. Darował on „*pro dei gratia et animarum salute hospitali ad sanctum spiritum pro alimonia et sustentatione pauperum infirmorum in Gedanczk civitate nostra degentium omnia bona in villa Schedirwicz*” (obecnie Szadółki, w granicach Gdańska) [3]. Ulicę, przy której powstał szpital, nazywano *Heiligen Geist Gasse* (*platea sancti spiritus*) co najmniej od 1336 roku [4]. W 1357 roku szpital przeniesiono na ulicę Tobiasza (*Tobiasgasse*), gdzie wraz ze swą świątynią zachował się do dziś [3]. Ponieważ najstarsza wzmianka o szpitalu św. Ducha pojawiła się wkrótce po przejęciu władzy nad Pomorzem Gdańskim przez zakon krzyżacki (1308 r.), wielokrotnie podejmowano kwestię przedkrzyżackiego pochodzenia fundacji. Jednak wydaje się, że to istotne pytanie na razie pozostanie bez odpowiedzi.

Wezwanie św. Ducha należy do najczęstszych wezwań szpitalnych w Europie w tym okresie. Często były to fundacje zakonu Ducha św. (tzw. duchaków), choć również wiele szpitali powstało bez jego udziału. Tak najprawdopodobniej było w przypadku gdańskim, ponieważ nie ma żadnych informacji o obecności duchaków w mieście i okolicy.

SZPITAL ŚW. GERTRUDY W GDAŃSKU (ST. GERTRUDEN HOSPITAL)

Przed 1415 rokiem powstała w Gdańsku gildia św. Gertrudy, do której zadań należało zapewnienie chrześcijańskiego pochówku ludziom zmarłym w trakcie podróży. Jej członkowie byli każdorazowo zarządcami fundacji św. Gertrudy leżącej poza murami miasta [3]. Pierwotnym założeniem była kaplica cmentarna, przekształcona następnie w kościół. Najstarsza wzmianka o świątyni pod wezwaniem św. Gertrudy w Gdańsku pochodzi z 11 czerwca 1363 roku [3, 5]. Dokument źródłowy wymienia ją jako „*ecclesia sancte Gertrudis*”, a jej prowizorów nazywa „*provisores sive vitrici eiusdem ecclesie*”. Prawdopodobnie wzmianka ta nie była pierwszą, świadczącą o istnieniu w Gdańsku jakiegoś obiektu sakralnego pod wezwaniem św. Gertrudy. Mianowicie w dokumencie z 1378 roku, będącym odnowieniem przez wielkiego mistrza Winricha von Kniprode przywileju lokacyjnego z 1342 roku, znajduje się określenie: „*anger umme sente Gertruden kirchof*” [3]. Badacze powszechnie przyjmują, że tekst ten jest wiernym powtórzeniem dokumentu z 1342 roku. Natomiast w księgach gruntowych Prawego Miasta istnieje zapis z 1368 roku, mówiący o nieruchomości „*ab alia p[ar]te Rad[a] June cir[ca] s[anc]tam gertrudem*” [6].

Jak wspomniano, od początku istnienia świątyni znajdował się przy niej cmentarz, wymieniony w dokumencie z 1363 roku (*sente Gertruden kirchof*). Szpital prawdopodobnie zbudowano później. Świadczą o tym naj-

starsze zapisy w księdze gruntowej, obejmującej Przedmieście (*Vorstadt*), brzmiące: „*Ciuitas ad vsum pauper[um] languentiu[m] in Cimiter[i]o b[ea]te Gertrud[is]*”, „*Ciu[it]as ad vs[um] Pauperes in cimiter[i]o b[ea]te Gertrud[is] h[abe]nt [1/2] [marcae] noue Pasch[e] p[er]pet[uum] act[um] letare XXIX*” (Archiwum Państwowe w Gdańsku, dalej cyt. jako: APG, 300,32/3, k. 55v.) oraz „*Ciuitas ad vsum pauper[um] in cimiter[i]o b[ea]te Gertrud[is]*” (APG, 300,32/3, k. 61v). Mowa jest więc o jakiejś wspólnocie ubogich bytujących na cmentarzu. Wyklucza to raczej obecność w tym miejscu sformalizowanej instytucji szpitalnej. Prawdopodobnie zapis dotyczy ubogich podróżnych, znajdujących w czasie wędrówki schronienie poza murami miejskimi w obrębie cmentarza lub ubogich z okolic Gdańska, trudniących się żebractwem przed bramami miasta. Najprawdopodobniej, zgodnie zresztą z dość powszechną praktyką, zainspirowało to nieznanych fundatorów do erygowania szpitala dla podróżnych. Nawiasem mówiąc, cmentarz św. Gertrudy jeszcze przez wiele lat przyjmował zwłoki podróżnych, ciała osób zmarłych w okresach epidemii, a także skazańców, co było związane z działalnością wspomnianej gildii św. Gertrudy [7, 8].

Pierwotnie szpital był zlokalizowany poza organizmem miejskim, w pobliżu Bramy Długolicznej, przy zmierzającym ku niej drogom.

SZPITAL ŚW. JERZEGO W GDAŃSKU (ST. GEORGEN HOSPITAL)

Fundacja św. Jerzego powstała początkowo dla trędowatych, między 1334 a 1355 rokiem. Wiadomo, że w 1334 roku do szpitala św. Jerzego w Elblągu przekazano pewną kobietę chorą na trąd. Z tego wynika, że w tym roku w Gdańsku nie istniało jeszcze leprozorium [9]. Natomiast 13 listopada 1355 roku Krzyżacy zezwolili pewnemu mieszczaninowi o nazwisku Hellwig wybudować kuźnię miedzi (*Kopperhamer*) „*neben dem wege, do*

man geit zcu sinte Jorian” (Jorian było jedną z form imienia greckiego „Geórgios”, bliską polskiej formy „Jerzy”). W 1357 roku jest wzmiankowany „*Hospitale sancti Georgi*” [6].

O przeznaczeniu fundacji dla trędowatych świadczą dwa źródła: bulla z 1420 roku, udzielająca odpustu odwiedzającym „*capellam leprosorium s. Georgii antiqui oppidi Danczk*” [11] oraz dokument z 1464 roku z zapisem: „*ecclesiam sancti Georgii martyris [...] ab eandem ecclesiam ab olym pertinentibus et quemadmodum prebendarii et leprosi*” [3]. Ta ostatnia wzmianka, w której jako pensjonariuszy fundacji wymienia się prebendaria obok trędowatych, ukazuje nie dwuznacznie moment przejściowy w funkcjonowaniu zakładu — wobec wygasania trądy w Europie, a więc i w Gdańsku, pojawiają się w murach szpitala osoby, które wkupiły się na dożywocie.

Szpital powstał na obrzeżach Starego Miasta przy głównej arterii komunikacyjnej Starego Miasta (ciąg obecnych ulic Garncarska–Elżbietańska).

SZPITAL BOŻEGO CIAŁA W GDAŃSKU (HOSPITAL ZUM HEILIGEN LEICHNAM)

Szpital Bożego Ciała powstał w nieznanym bliżej czasie, natomiast pierwsza wzmianka o kościele pochodzi z 1380 roku [12]. W trakcie procesu bł. Doroty z Mątów opowiadało, że błogosławiona codziennie rano szła do kościoła Bożego Ciała, który znajdował się na przedmieściu Gdańska, aby adorować Sakrament Eucharystii. Sam szpital wymieniono po raz pierwszy w 1395 roku wraz z informacją, że fundacja ta przyjmowała trędowatych [9, 10]. Mianowicie mowa jest o pewnym mieszczaninie, którego zakażoną trądą żonę przyjęto do szpitala Bożego Ciała („*Nicolaus mit dem engelschen fecit sufficientem divisionem cum uxore sua lepra infecta et in hospitale corporis Christi relegata*”).

Szpital znajdował się poza obrębem Starego Miasta i był najdalej wysuniętym na zachód obiektem infrastruktury miejskiej.

SZPITAL ŚW. BARBARY W GDAŃSKU (ST. BARBARA HOSPITAL)

Pierwotne założenie pod tym wezwaniem powstało przed murami miejskimi do 1387 roku [9]. Nie wiadomo, czy szpital istniał już od samego początku fundacji. Pewne dane wskazują na to, że pierwotnie znajdowała się tam jedynie kaplica, a potem kościół pod wezwaniem św. Barbary.

Kult św. Barbary jest poświadczony co najmniej od VII wieku, lecz na początku jedynie w Kościele na obszarze Bliskiego Wschodu. Znaczną popularność świętej w Europie w okresie późniejszym powiązano z wyprawami krzyżowymi. W państwie krzyżackim kult ten zajmował szczególne miejsce. W 1242 roku Krzyżacy zdobyli rzekome relikwie św. Barbary (m.in. czaszkę) należące uprzednio do księcia pomorskiego Świętopełka. W przekonaniu Krzyżaków zdobycie relikwii w 1242 roku odbyło się na życzenie samej świętej, gdyż ich zdaniem to św. Barbara, jako wojująca święta dziewica, wspomogła wojska zakonne, które „*was alles erschlagen, das uff dem hause war*” [13, 14]. Z jednej strony propaganda zakonu stworzyła więc mit o św. Barbarze, który uprawomocnił działania wojenne Krzyżaków oraz czynił z zakonu prawego opiekuna relikwii, co niewątpliwie przydawało mu splendoru [15, 16]. Z drugiej strony — wezwanie św. Barbary należy do zwyczajowych wezwań szpitalnych, z racji powszechnego uznania świętej za patronkę dobrej śmierci.

Fundacja była zlokalizowana poza Prawym Miastem, przy Długich Ogrodach (*Langgarten*).

SZPITAL ŚW. ELŻBIETY W GDAŃSKU (ST. ELISABETH HOSPITAL)

W drugiej połowie XIV wieku w Gdańsku powstała gildia ubogich (*Elendenbruderschaft*). Z jej działalnością wiąże się udzielenie w 1391 roku 40-dniowego odpustu ofiarodawcom na rzecz osób zaopatrywa-

nych w pobliżu kaplicy św. Jerzego. Miejsce to pojawia się odtąd w źródłach jako Dwór Ubogich (*Elendenhof*). Tego typu instytucje (na obszarze niemieckojęzycznym określane jako *Elendenhäuser*) z reguły nie posiadały prawnego statusu szpitala, natomiast w gdańskim przypadku status taki nadano fundacji dopiero 15 marca 1394 roku, gdy wielki mistrz Konrad von Jungingen objął patronatem ów Dwór, przeznaczony odtąd dla biednych, chorych i pielgrzymów, jednocześnie przekształcając go w szpital pod wezwaniem św. Elżbiety z Turynii.

Święta ta należała do świętych szczególnie promowanych przez Zakon Krzyżacki. Urodziła się w 1207 roku jako córka węgierskiego króla Andrzeja II. Od 1211 roku przebywała na zamku Wartburg w Turynii. Tam poślubiła w 1221 roku landgrafa Ludwika IV. Ponieważ wiele czasu poświęcała ubogim, spotkała się z niechęcią ówczesnej elity [17]. Po śmierci męża (1227 r.) św. Elżbieta opuściła Wartburg i zamieszkała w Marburgu, gdzie w 1228 roku złożyła ślub wyrzeczenia się świata i założyła szpital pod wezwaniem św. Franciszka z Asyżu [18]. Zmarła 17 listopada 1231 roku w Marburgu z wyniszczenia wywołanego ascezą. Na jej duchowość silny wpływ wywarł kaznodzieja krzyżowców Konrad von Marburg [19], który przyczynił się do rozpropagowania kultu świętej po jej śmierci. Drugą osobą promującą zarówno postać, jak i ideały św. Elżbiety był jej szwagier, wielki mistrz krzyżacki, Konrad von Thüringen. W późniejszych latach znalazł on następców w osobach wielkich mistrzów: Wenera von Orseln, Lutra von Braunschweig oraz Dietricha von Altenburg [20].

Fundacja św. Elżbiety w Gdańsku stała się jednym z głównych ośrodków kultu świętej na obszarze państwa zakonnego. Nie odbyło się to przypadkiem, gdyż ten właśnie szpital był najściślej związany z zakonem i przez osobę mianowanego przez Krzyżaków szpitalnika (*Spittler*) bezpośrednio podlegał władzom.

Do istotnych zdarzeń należy wydzielenie do 1450 roku w obrębie szpitala izb dla ubogich położnic i ich dzieci. Jest to początek jednej z najważniejszych instytucji dobroczynnych miasta — domu dziecka (*Kinderhaus*).

Szpital powstał w pobliżu fundacji św. Jerzego, na obrzeżach Starego Miasta, przy głównej arterii komunikacyjnej Starego Miasta (ciąg obecnych ulic Garncarska–Elżbietańska).

SZPITAL ŚW. MICHAŁA/WSZYSTKICH ANIOŁÓW BOŻYCH W GDAŃSKU (*HOSPITAL ZU ST. MICHAELIS ODER ALLER GOTTES ENGEL*)

Patrocinium gdańskie św. Michała Archanioła na przestrzeni wieków stosowano wymiennie z patrocinium Wszystkich Aniołów Bożych. Prawdopodobnie na początku istniała kaplica pod wezwaniem św. Michała, będąca kaplicą cmentarną (podobnie jak przedstawiona już kaplica św. Gertrudy). Wymienia się rozmaite daty erygowania kaplicy, najczęściej zaś 1340 i 1349 rok. Po 1380 roku w pobliżu kaplicy św. Michała powstało Młode Miasto. Być może to właśnie stało się powodem, że dawną kaplicę cmentarną przekształcono w kaplicę szpitalną.

Szpital znajdował się przy drodze prowadzącej ze Starego Miasta (potem także Młodego Miasta) do Wrzeszcza, przy obecnej Alei Grunwaldzkiej, w okolicy skrzyżowania z obecnymi ulicami Tuwima i Śniadeckich.

SZPITAL ŚW. JAKUBA WIĘKSZEGO GILDII SZYPRÓW W GDAŃSKU (*ST. JACOB HOSPITAL*)

W 1409 roku gildia szyprów gdańskich przedłożyła wobec wielkiego mistrza petycję dotyczącą erygowania zakładu opiekującego się ubogimi, chorymi i poszkodowanymi żeglarzami, zwłaszcza tymi, którzy walczyli po stronie zakonu w Gotlandii. Sprawę odwlekła wojna polsko-krzyżacka, w czasie której gdańscy marynarze ponieśli zasługi dla zakonu. Jako wyraz wdzięczności za męstwo i lojalność wielki mistrz Henryk von

Plauen wydał dokument zezwalający na założenie fundacji gildii szyprów. W poniedziałek po niedzieli Judica (18 marca 1415 r.) Ulryk, wikariusz generalny biskupa wrocławskiego, poświęcił kaplicę pod wezwaniem św. Jakuba Starszego, Najświętszej Maryi Panny, św. Krzysztofa i św. Katarzyny (APG 300,61/66, s. 16–18).

Szpital wraz z kościołem znajdował się przy Nowej Grobli (*Schüßeldamm*, obecnie ul. Łagiewniki), początkowo poza granicami jeszcze nieobwarowanego murami Starego Miasta.

SZPITAL ŚW. ROCHA W GDAŃSKU (ST. ROCHUS HOSPITAL)

Szpital św. Rocha powstał w nieznanym bliżej czasie na terenie Młodego Miasta (koniec XIV lub początek XV w.). Funkcjonował prawdopodobnie jako szpital dla zakaźnie chorych niespełna sto lat. Wiadomo jedynie, że w 1515 roku doszło do sporu o pozostałe po szpitalu grunty między fundacją św. Elżbiety a Lazaretem. Otóż po zaprzestaniu pod koniec XV wieku działalności szpitala św. Rocha znalazł ostatecznie sukcesora w Lazarecie, szpitalu, którego ciągłość instytucjonalną można prześledzić aż do dziś (szpital w XIX w. stał się szpitalem miejskim, w 1935 r. Akademią Medycyny Praktycznej, w 1940 r. Gdańską Akademią Medyczną, w 1945 r. Akademią Lekarską w Gdańsku, w 1950 r. Akademią Medyczną).

Szpital został zlokalizowany przy drodze prowadzącej od Starego Miasta do Wrzeszcza, przy obecnej ulicy Dyrekcyjnej.

Powstanie wymienionych gdańskich fundacji szpitalnych jest ściśle związane z rozwojem miasta. Wszystkie prezentują typ szpitala miejskiego, choć nie należy utożsamiać typu fundacji z podmiotem sprawczym erygowania fundacji. Najczęściej nie jest on znany (szpitale św. Ducha, św. Jerzego, św. Rocha, Bożego Ciała, św. Barbary, św. Michała/Wszystkich Aniołów Bożych). W przypadku szpitala św. Gertrudy można dopatry-

wać się związku fundacji z działalnością Bractwa św. Gertrudy; byłyby to więc inicjatywa mieszczańska, o wyraźnym religijnym profilu. Znacznie pewniejsze dane dotyczą szpitala św. Elżbiety, wyłonionego z fundacji Gildii Ubogich, którego podmiotem sprawczym byłaby także organizacja mieszczan o charakterze zarówno religijnym, jak i socjalnym. W tym przypadku dodatkowym podmiotem stał się zakon krzyżacki, który przejął i rozbudował powstałą według zamiślu mieszczan fundację ubogich, przekształcając ją w szpital, będący miejscem kultu św. Elżbiety, patronki krzyżackiej proveniencji. Natomiast wyraźne socjalne pochodzenie ma fundacja gildii szyprów św. Jakuba, której zadaniem było rozwiązanie bardzo konkretnego problemu społecznego (zaopatrzenie ubogich, chorych, zniedołężniałych szyprów oraz wdów po nich). Jednak niezależnie od czynnika sprawczego, wszystkie szpitale gdańskie już we wczesnych latach funkcjonowania starały się o zaopatrzenie ubogich miasta, jego starców, wdów, sierot, osób chorych oraz odwiedzających go ludzi w drodze. W przypadku szpitala św. Jerzego (a być może i w początkowej fazie istnienia szpitala Bożego Ciała) wchodził w grę element ekskluzyjności w stosunku do osób zagrażających wedle ówczesnej wiedzy gdańskiej społeczności. Wszystkie szpitale stworzyły tym samym pewien układ zakładów opieki stacjonarnej, ząębających się i uzupełniających, który w okresie reformacji stał się podstawą do próby wykreowania scentralizowanej sieci szpitalnej. Abstrahując od stopnia realizacji tej koncepcji, należy podkreślić, że powstały w średniowieczu system szpitali gdańskich w zasadzie nie uległ znaczącym przemianom aż do końca XVIII wieku, a nieliczne powstałe po 1525 roku obiekty szpitalne jedynie uzupełniły ów system o elementy związane z rozwojem europejskiego szpitalnictwa (obiekty typu dom pracy i dom poprawy).

Sformułowana we wstępie przez Marka Słonia zasada, że szpitale miejskie służyły,

poza celom socjalnym, także legitymizacji władzy, w przypadku Gdańska została spełniona z nawiązką. Bogactwo gdańskich zakładów opieki stacjonarnej spowodowało, że obowiązek opieki nad potrzebującymi mogli wypełniać zarówno lokalny Kościół, jak i władca (w tym przypadku zakon krzyżacki — *vide* choćby przypadek szpitala św. Elżbiety) oraz społeczność mieszczańska (np. korporacyjny szpital św. Jakuba). Społeczność ta zresztą jeszcze w średniowieczu zyskała wpływ na funkcjonowanie co najmniej jednej fundacji dzięki przekazaniu przez zakon krzyżacki praw gminie miejskiej do szpitala św. Ducha (1382 r.). Natomiast podobne prawa w stosunku do szpitala św. Elżbiety uzyskała rada miejska dopiero po inkorporacji Gdańska do Polski (1454 r.) [9].

Zaprezentowany przykład rozwoju gdańskiego szpitalnictwa w średniowieczu jest dość typowy dla dużych ośrodków miejskich Europy. Z jednej strony mamy zakłady powstałe od początku jako szpitale, z założenia

pełniące funkcje socjalne w stosunku do osób potrzebujących, z drugiej — instytucje ewoluujące z instytucji o innej proveniencji (np. szpital św. Gertrudy powstały przy kaplicy cmentarnej erygowanej poza murami miejskimi). Ponadto wśród gdańskich fundacji szpitalnych można znaleźć zarówno instytucje powstałe w ramach dobroczynności Kościoła, jak i erygowane przez podmioty świeckie (np. korporacyjny szpital św. Jakuba). Także dość typowe było pojawienie się kilku instytucji o specyficznym sprofilowaniu: sierociniec (część fundacji św. Elżbiety) oraz leprozoria (początkowe przeznaczenie szpitala św. Jerzego i prawdopodobnie szpitala Bożego Ciała). Te ostatnie, podobnie jak to miało miejsce w wielu regionach Europy, w chwili zniknięcia trądu przekształcono w zwykłe szpitale, pełniące tradycyjne funkcje socjalne w stosunku do średniowiecznego społeczeństwa znacznego ośrodka miejskiego, jakim stawał się w XIV i XV wieku Gdańsk.

PIŚMIENNICTWO

1. Słoń M., *Hospitale et civitas. Miejsce szpitala w życiu komuny miejskiej w Europie Środkowej do reformacji*. W: Barciak A. (red.). *Curatores pauperum. Źródła i tradycje kultury charytatywnej Europy Środkowej*. Societas Scientiarum Fawendii Silesiae Superioris, Katowice 2004; 43–53.
2. Plessing W., *Das Heilige Geist Hospital in Lübeck im 17 und 18 Jahrhundert*. Schmidt, Lübeck 1914.
3. Simson P., *Geschichte der Stadt Danzig*. Bd. 4. A.W. Kafemann, Danzig 1918.
4. Stephan W., *Danzig, Gründung und Strassennahmen*. Herder-Institut, Marburg/Lahn 1954.
5. Oliński P., *Fundacje mieszczańskie w miastach pruskich w okresie średniowiecza i na progu czasów nowożytnych*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2008.
6. Keyser E., *Die Baugeschichte der Stadt Danzig. Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart*. Bd. 14. Böhlau Verlag, Köln/Wien 1972.
7. *Die mittlere Chronik von Oliva*. W: Hirsch T., Toeppen M., Strehlke E. (red.). *Scriptores Rerum Prussicarum*. Bd. V. Hirzel, Leipzig 1874; 633.
8. Christoph Beyer des ältern Danziger Chronik. W: Hirsch T., Toeppen M., Strehlke E. (red.). *Scriptores Rerum Prussicarum*. Bd. V. Hirzel, Leipzig 1874; 475.
9. Simson P., *Geschichte der Stadt Danzig*. Bd. 1. A.W. Kafemann, Danzig 1913.
10. Ciesielska K., Janosz-Biskopowa I. (red.). *Księga Komturstwa Gdańskiego*. Nr 127. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1985.
11. Sułkowska-Kuraś I., Kuraś S., *Bullarium Poloniae 1417–1431*. T. IV. Nr 635. Fundacja Jana Pawła II, Rzym/Lublin 1992.
12. *Des Leben der Zeligen Frawen Dorothee Clew-senerynne in der Thumkyrchen czu Marienwerdir des Landes czu Prewszen*. W: Hirsch T., Toeppen M., Strehlke E. (red.). *Scriptores Rerum Prussicarum*. Bd. II. Hirzel, Leipzig 1863; 224.
13. Piotr z Dusburga. *Kronika ziemi pruskiej*. Wyszomirski S. (tłum.), Wenta J. (oprac.). Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2004.
14. *Bericht Hermann von Salza's über die Eroberung Preussens*. W: Hirsch T., Toeppen M., Strehlke E. (red.). *Scriptores Rerum Prussicarum*. Bd. V. Hirzel, Leipzig 1874; 161.
15. Dworzaczkowa J., *Podanie o głowie św. Barbary w dziejopisarstwie pomorskim*. W: *Studia histo-*

- rica. W 35-lecie pracy naukowej Henryka Łowmiańskiego. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1958; 155–165.
16. Wenta J. Z dziejów liturgii w zakonie krzyżackim: „historia” i translatio św. Barbary. W: *Memoriae amici magistri. Studia historyczne poświęcone pamięci prof. Wacława Korty (1919–1999)*. Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2001, 205–210.
  17. Oexle O.G. Armut und Armenfürsorge um 1200. Ein Beitrag zum Verständnis der freiwilligen Armut bei Elisabeth von Thüringen. W: *Sankt Elisabeth. Fürstin, Dienerin, Heilige: Aufsätze, Dokumentation, Katalog; Ausstellung zum 750. Todestag. der hl. Elisabeth, Marburgh, Landgrafenschloß und Elisabethkirched, 19. November 1981–6. Januar 1982*. Thorbecke, Sigmaringen 1981; 79–81.
  18. Kuźmak K., Elżbieta Węgierska. I. Życie i działalność. W: *Encyklopedia Katolicka*. T. III. Wydawnictwo KUL, Lublin 1989; kol. 913–914.
  19. Werner M. Die heilige Elisabeth und Konrad von Marburg, w *Sankt Elisabeth. Fürstin, Dienerin, Heilige: Aufsätze, Dokumentation, Katalog; Ausstellung zum 750. Todestag. der hl. Elisabeth, Marburgh, Landgrafenschloß und Elisabethkirched, 19. November 1981–6. Januar 1982*. Thorbecke, Sigmaringen 1981; 46–61.
  20. Arnold U. Elżbieta i Jerzy jako patroni parafii w państwie zakonu niemieckiego w Prusach. O samowiedzy zakonu niemieckiego. W: *Arnold U. (red.). Zakon krzyżacki z Ziemi Świętej nad Bałtyk*. Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 1996; 130–159.